

A BOLYGÓ HOLLANDI

Hollandia és a tenger

Egy holland kapitány, Hendrik van der Decken valamikor a XVII. században útnak indult Indiába, hogy vagyont szerezzen. A Jóreménység-fokánál viharba került. A vihar megszagatta a vitorlákat és összetörte az árbócokat. A mindenre elszánt kapitány azonban a legénység zúgolódása ellenére tovább haladt. Maga a sátán jelent meg neki, arra biztatva, hogy szegüljön szembe Isten akaratával, és kormányozza tovább a hajót a vihar közepébe. A holland megfogadta az ördög tanácsát. Ezzel magára haragította az Urat, aki azzal büntette, hogy mindörökké hajózzon a tengereken. No persze, az is lehet, a kapitány csupán káromkodott egyet, mondván, akkor is tovább megy, ha ítéletnapig kell hajóznia. Nos, a Teremtő szaván fogta. Egyesek úgy gondolják, nem is van der Decken, hanem Straaten kapitány a kísértethajó feje, aki hajójával nagypénteken futott ki az amszterdami kikötőből, és indulása előtt elmulasztott templomba menni. Egy biztos, a bolygó hollandi mindörökké járja a tengereket, és bajt hozhat arra is, aki megpillantja. A kapitánynak, legalábbis egyesek úgy gondolják, az ördöggel kell kockáznia. Nem csoda hát, ha a Jóreménység-foka tájékán, akit a hajó haladásakor nélkülözni lehetett, lement a hajófenékbe, s aludt egyet, elkerülendő a nem kívánt látványt. A bolygó hollandival amúgy személyesen V. György király is találkozott, igaz, még trónra kerülése előtt, kadétként, és a Horn-foknál. Akik elhaladtak a rettenetes hajó mellett, hol ősz hajú, szenvedő legénységet és eszelős tekintetű, vörös szemű kapitányt véltek látni rajta, hol csupán hátborzongató kacajt hallottak. Talán a legérdekesebb eset egy óceánjáróé, melynek utasai állítják, kis híján összeütköztek egy régi roncshajóval, melyen száz évvel azelőtt divatos ruhákba öltözött emberek hadonásztak késekkel, szekercékkel. Mi tagadás, a hajósok babonás népség volt a XVII. században, a hollandok pedig többet hajóztak ekkor, mint bármelyik nép azelőtt a történelemben.¹

1 Hendrik Willem van Loon: *A hajózás története*, Stílus Kiadó, Budapest, 1941, 193. oldal, valamint hu.wikipedia.org/wiki/Bolygó_Hollandi. A téma ihlette Wagner Bolygó hollandi című operáját.

1.

Németalföld, mint közismert, nem Németország alföldje (azt Germán-alföldnek hívják), hanem nagyjából a mai Hollandia, Belgium és Észak-Franciaország területe. A Német-római Császársághoz tartozott, ehhez a háromszáz önálló kis- és nagyobb államból álló konglomerátumhoz. De maga Németalföld sem egységes, városok és kis tartományok halmaza. A térség formálisan 1548-ban vált a Német-római Birodalmon belül önálló közigazgatási egységgé. Alkotórészeinek lassú, befejezetlen integrációja Németalföldnek, mint egésznek a Birodalomról való fokozatos leválásával esett egybe V. Károly uralkodása idején. A folyamatot 1555-ben Károly visszavonulása pecsételte meg: a német-római császár és spanyol király kettéosztotta világbirodalmát. Öccse, I. Ferdinánd, cseh és magyar király, megkapta a német-római császári címet, míg fia, II. Fülöp a spanyol trónt a gyarmatokkal és Németalfölddel. Ezzel Németalföld politikailag levált a Német-római császárságról. Az 1566 és 1609 között zajló hosszú háború (Maarten Prak holland történész forradalomnak nevezi az eseménysort, mások egyszerűen csak szabadságharcnak) történetének ismertetése nem feladatunk – *a XVII. századi Hollandia, mint tengergazdaság és tengeri hatalom (kikötő típusú állam) történetét szeretnénk bemutatni*. Annyit azért a rend kedvéért meg kell említenünk, hogy az 1579-ben létre hozott Utrechti Unió – teljes nevén: Hét Egyesült Holland Tartomány Köztársasága – a leendő állam közvetlen előzménye. 1581-ben Németalföld kettészakad, északi része kinyilvánítja függetlenségét, míg a déli spanyol uralom alatt marad. Az így megszületett Egyesült Tartományok nem nyelvi és nem is vallási határvonal mentén vált le, és valamivel kisebb volt a mai Hollandiánál. A spanyol világbirodalom elleni függetlenségi háború 1609-ben holland győzelemmel zárult, a nemzetközi jogi elismerést az 1648-as vesztfáliai béke hozta el.

Az új államot csak a külpolitika, a hadsereg, a kölcsönös segítségnyújtás elve és néhány, a honvédelemmel kapcsolatos megegyezés kapcsolta egybe, miközben a városok és tartományok széles önkormányzata megmaradt.

2.

„Isten megteremtette a világot. A hollandok megteremtették Hollandiát” – állítja az öntudatos holland közmondás.² Ennek egy változata Voltaire megfogalmazásában így hangzik: *„A Világot Isten teremtette, kivéve Hollandiát, mert azt magukra a hollandokra bízta”*. *„A holland kereskedő pénzért mindent áruba bocsát, eladná Istent*

² idézi Paul Zumthor: *Hollandia hétköznapijai Rembrandt korában*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1985, 325. oldal

is, ha tudná szállítani” – nyilatkozták állítólag Utrecht polgárai.³ „Aki a tengereken uralkodik, uralkodik a kereskedelmen is. Aki a kereskedelmen uralkodik, azé a világ minden gazdagsága, tehát maga a világ” – fogalmazta meg Walter Raleigh 1617-ben⁴. Ez a három idézet akár a XVI, de főképp a XVII. századi holland történelem eszenciájaként is felfogható. A kora újkorban „Európa észak felé nyomul” – a Földközi-tenger térsége, majd a XVII. századtól az Ibériai-félsziget is veszít súlyából, miközben Délkelet-Anglia és főképp Hollandia helyzete, szerepe felértékelődik, mintegy a világ gazdaság gócpontjává válik. Az Egyesült Tartományok sikertörténetében a nemzetközi tényezők is szerepet játszanak: a Hanza szövetség, Spanyolország és Portugália meggyengült, de az erősödő Anglia még nem ért fel a csúcsra. Még nincs védővamos gazdaságpolitika, és (legalábbis kb. 1660-ig) a nagyhatalmak teljes katonai erejével sem kell szembenézni.⁵ Ilyen történelmi körülmények között Hollandia egyszerre ért virágkorába a kereskedelemben, iparban, művészetekben, valamint tengeri, katonai hatalomként is.

Németalföld három nagy nyugat-európai térség: Franciaország, Németország és Anglia közötti háromszögben fekszik, az Északi-tenger és az Atlanti-óceán találkozásánál. Birtokolja a Rajna, a Maas és a Scheldt torkolatát. Népsűrűsége és városiasodása a középkor óta kiemelkedő – ebben legfeljebb Itália fogható hozzá. 1610 körül Hollandia népessége másfél millió fő. A XVII. század közepére ez a szám eléri a kétmilliót.⁶ Az országos átlagból is kiemelkedik Holland tartomány, már a XVI. században 50 fő/km² feletti népsűrűséggel, miközben a lakosság fele város lakó, a lélekszám pedig hétszáz ezer, majdnem fele az Egyesült Tartományok összlakosságának. A XVII. század során az urbanizáció országosan is ötven százalék fölé emelkedik,⁷ miközben ugyanerre Nagy-Britanniában csak százötven, Magyarországon kétszázötven évvel később került sor. 1600 körül legfeljebb negyven európai város lélekszáma nagyobb negyvenezerenél – ebből hét Hollandiában van. Csak kilenc európai város nagyobb százezer főnél – az egyik Amszterdam. Lakossága 1622-ben százötezer, a XVII. végére nagyjából kétszáz ezer fő (ezután ennyi is marad a XIX. századig).⁸ Ugyanekkor Leiden és Haarlem is 40-45 000 lakosú, de Rotterdam csak húsz ezer.⁹

3 idézi Wittman Tibor: *Németalföld aranykora*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

4 idézi du Jourdin, 147. oldal vagy Lavery, 140. oldal

5 Johan Huizinga: *Hollandia kultúrája a tizenhetedik században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 38. oldal

6 Wittman, 168. oldal

7 Maarten Prak, *Hollandia aranykora. A köztársaság találmánya*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 221. oldal

8 John Julius Norwich: *Hetven történelmi város*, benne *Simon Shama: Amszterdam* c. fejezet, Atheneum Kiadó, Budapest, 2009, 187. oldal

9 Pierre Chaunu: *A klasszikus Európa*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 219-220. oldal és Prak, 162. oldal

	1560	1630	1700
Amszterdam	30 900	120 000	190 000
Rotterdam	12 500	29 500	51 000
Hága	5300	16 600	40 000
Leiden	22 600	44 000	60 000

Ch. Wilson és G. Parker ábrája, Rácz könyvéből¹⁰

A festő Vermeernek és feleségének tizenöt gyermeke született, ebből tizenegy elérte a felnőttkort. A XVII. századi Hollandia egy demográfiai robbanás küszöbén állt. A magas születési arányszám miatt csak az évtizedenként vissza-visszatérő pestis szab gátat a nagy növekedésnek.¹¹ (1597-1664 között Amszterdamban tízszer tört ki járvány, többnyire pestis; az utolsó huszonnégyezer embert vitt el).¹² Csakhogy – Angliával és Franciaországgal együtt – a század utolsó harmadára az Egyesült Tartományok védetté válik a pestistől. A népesség számát jelentősen befolyásolta a migráció. Három nagy bevándorlási hullám mellett szinte folyamatosan létezett az egyéni beköltözés is. Németalföld kettészakadásakor mintegy százezer protestáns emigrált (a leendő) Belgiumból Hollandiába. Döntően vallási motivációjuk mellett *Hollandia szabadabb levegője, toleránsabb légköre és az üzleti lehetőségek* is vonzóak. Amszterdam kereskedelme, Leiden és Haarlem ipara részben a déli protestáns bevándorlóknak köszönhető – a Németalföldön belüli migráció délen gyengítette, Hollandiában erősítette a polgárosodást, a gazdasági fejlődést.¹³ Temérdek kézműves mellett az antwerpeni pénztőke és sok értelmiségi is északra költözik. Az Amszterdam Bank alaptőkéjének felét antwerpeni emigránsok adták. A nantes-i edictum (vagyis a francia protestánsoknak vallásszabadságot biztosító rendelet) visszavonása után harminc-harmincötezer (más szerző szerint ötvenezer) francia hugenotta költözött Hollandiába.¹⁴ Velük is szaktudás és tőke áramlik az országba. Nekik köszönhető a holland óraipar megszületése, de szakácsok, fodrászok, vívómesterek, nyelvtanárok is érkeztek.¹⁵ Csaknem folyamatos a német bevándorlás. Idénymunkások,

10 Rácz Lajos: *Az európai gazdaság-világtól a világgazdaságig*, JGYF Kiadó, Szeged, 2000, 72. oldal

11 Timothy Brook: *Vermeer kalapja*, Európa Kiadó, Budapest, 2009.

12 Brook, 25. oldal

13 Wittman, 138. oldal

14 Prak, 136. oldal

15 Zumthor, 277. oldal

szakképzetlen munkások mellett sokan a hadseregben, a flottában helyezkednek el.¹⁶ Jelentős a Spanyolországból és – főképp – Portugáliából érkező zsidók száma. Jobbára XVI. századi migránsok, a zsidóüldözések elől menekültek. Személyükön túl tőkét, üzleti kapcsolatokat is magukkal hoznak.¹⁷ Huizinga felhívja a figyelmet egyedülálló kulturális jelentőségükre.¹⁸ Érdekes példa Francisco Lopez Suasso portugál zsidó orvos és bankár esete: kölcsöneivel jelentős részben ő finanszírozta III. Vilmos Anglia elleni invázióját.¹⁹ Amszterdamban 1632-től (nem öröklődő) polgárjogot kaptak. Keletről, Németországból és Lengyelországból szegényebb és képzetlenebb askenázi zsidók is bevándoroltak. Nem csak a hollandok, a jómódú, ibériai eredetű szefárd zsidók is lenézik őket, de üldözésről nincs szó. Érdekes, hogy a leggazdagabb holland polgárok között nincs zsidó. A kuriózumok között említhetők keresztény lengyel, örmény és skandináv bevándorlók, de görögkeleti főpap is menekült a Tartományokba.²⁰

A bevándorlás nem csak spontán jelenség. Amszterdam és más városok is céltudatos bevándorlási politikát folytattak, toborzással, újsághirdetéssel, kedvezményekkel csábítottak szakembereket az országba. Jó példa erre Anthony Obisby üvegfúvó, aki meghonosította a kristályüveg-gyártás technológiáját.²¹ Amszterdamban a házasságok egyharmadát bevándorlók kötötték – igaz, az országos átlag ennek töredéke lehetett.²² Voltak vegyes házasságok, a társadalmi mobilitásnak számos egyéni csatornája létezett – akadt bevándorló, akiből Amszterdam polgármestere lett – de az etnikai csoportok közötti egyenlőség kimondása ismeretlen. Éltek Hollandiában afrikaiak, amiről több festmény is tanúskodik.²³ Legtöbbjük rabszolgaként került az országba, de felszabadulását kérvényezhette. Tengerészek, házi szolgák, munkások voltak közöttük.

Valószínű, hogy a bevándorlásnál nagyobb a kivándorlás. A XVII. század közepén évtizedenként negyven-ötvenezer ember hagyta el Hollandiát, hogy a gyarmatokon próbáljon szerencsét. Brook kétszáz év alatt egymillióra becsüli a számukat.²⁴

16 Rác, 76-77. oldal

17 Norich / Shama: *Amszterdam*, 190. oldal

18 Huizinga, 60. oldal

19 Prak, 82. oldal

20 Zumthor, 275-276. oldal

21 Mak, Geert: *Amszterdam – egy város életrajza*, Corvina Kiadó, Budapest, 2001, 99. oldal

22 Prak, 135. oldal

23 pl. van der Burch festményei

24 Brook, 30-31. oldal

3.

A holland gazdaság az ország viszonylag kis mérete ellenére sem homogén. Míg északon az állattenyésztés és a tőzégkitermelés, délen az állattenyésztés és földművelés, addig Zeeland és (a legnagyobb) Holland tartományban a kereskedelem és ipar a gazdaság alapja. Ha a kifejezetten városállamoktól – mint a szűken vett, vagyis tartományai és gyarmatai nélküli Velence – eltekintünk, Hollandiában érte el először az ipar és a szolgáltatások összeteljesítménye a mezőgazdaságét, valamivel korszakunk után, a XVIII. században. Ami azonban az ország gazdagságának forrásait illeti, itt a XVII. században egyértelműen, de bizonyos mértékig már az előző két évszázadban is, a kereskedelemre kell voksolnunk. A holland tengerpart rendelkezik néhány jó természetes kikötővel a Schelde- és a Maas-torkolatban, valamint Texel- és Vlieland-szigeten. Másutt viszont sekély a víz, ami megnehezíti az ország tenger felőli megtámadását. A biztonságos, de jelentős karbantartási munkát igénylő kikötők a kereskedelmi sikernek éppúgy fontos feltételei, mint a korábban említett földrajzi fekvés. Hollandiában hét négyzetkilométerre jut egy kilométer hajózható útvonal; ugyanez Angliában 33, Oroszországban 88 négyzetkilométer.²⁵ Habár a holland kereskedelem késő középkori előzményekre nyúlik vissza, legnagyobb sikere a XVII. századra tehető. Míg az előző évszázad a felfedezések, hódítások és konfliktusok kora, ekkorra (Brook gondolatmenete szerint) a rendszeres, szabályozott kereskedelem, a kulturális kölcsönhatások, a tartós kapcsolatok szerepe a nagyobb. Megváltozott a távolsági nagykereskedő alakja is. Az előző korban irodája a lakása, raktára a padlása, munkájának jelentős része személyes. A XVII. századra már olyan árukkal kereskedik, melyeket nem is látott, mondja Geert Mak.²⁶ Arról nem is beszélve, hogy a családi vállalkozásokat a kereskedelmi társaságok váltják fel – ezekről később részletesen is szólunk. A holland kereskedő ravasz, leleményes, kész a járatlan partnert orránál fogva vezetni, és egyáltalán nem eltökélt híve a tiszta piaci viszonyoknak. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez afféle toposz: az ókorban a föníciai, az athéni, majd a rhodosi kereskedőket, a középkorban és újkorban Európa-szerte a zsidókat ugyanilyennek tartották. Ha kell, a holland kalmár előnyben részesíti a monopóliumot, vagy akár a nyílt erőszakot.²⁷ A XVII. század második negyedében megjelenik a konvojrendszer, a kereskedelmi hajókat hadihajók kísérik.

25 Berend-Ránki: *Európa gazdasága az újkorban*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 39. oldal

26 Mak, 86. oldal

27 Rác, 90. oldal

Bár a holland kereskedelem fejlődése fokozatos, a portugálokkal szembeni őrsgévváltás jól tetten érhető a század elején: 1598 és 1602 között 61 holland és 46 portugál hajó indult el Dél- és Kelet-Ázsiába. Hasonló arány korábban elképzelhetetlen. Holland kémek (Jan van Linschotten és Cornelius Houtman) portugál hajókon eljutottak a Távols-Keletre, megismerték a fűszerút vonalát. Igaz, mindkettő lelepleződött, börtönbe is csukták őket, de egy gazdag kereskedő kiváltotta a két hírszerzőt, s 1595-ben elindult az első holland kereskedelmi expedíció Távols-Keletre.²⁸

4.

1600 körül a holland hajópark jóval nagyobb, mint az összes többi európai állam kereskedelmi flottái együttvéve. A XVII. század első felében a holland szupremácia a világkereskedelemben vitathatatlan. A holland kereskedelmi hajók száma kb. 1500 és 1650 között tízszeresére nőtt, miközben az egy hajóra jutó tonnatartalom is növekedett.²⁹ Más nagy hajózó államokkal, így Velencével, a spanyolokkal vagy portugálokkal összehasonlítva Hollandiában nagyobb a saját kereskedelem aránya. A kivitelben a textíliák, hajók, a hal, sajt, vaj, finomított cukor vagy a sör, vagy – mint látni fogjuk, egy érdekes ötlettel – a téglá, a behozatalban a gabona, szén, az ipari nyersanyagok, a bor és trópusi termékek érdemelnek említést. Érdekes, hogy sajtból vagy sörből az állam exportál és importál is. Igazi hasznot azonban nem a saját, hanem a közvetítő kereskedelem hoz.

A Balti-térséggel kialakított kapcsolat a legfontosabb; 1600 körül az Atlanti-óceánon közlekedő összes spanyol, portugál és holland hajó együtt alig érte le az egy százalékát annak a hajószámnak, amit a hollandok évente a Balti-tengerre küldtek.³⁰ Amszterdam 1636-ban árucseréjének 40 százalékát ezzel a térséggel bonyolítja.³¹ Lényege a só-gabona csere.³² A dolog összetett: a hollandok portugál, francia sót közvetítenek északra, és balti (lengyel, német, orosz) gabonát délre. Már a XVI. században – kiszorítva a Hanzát – a balti kereskedelem több mint kétharmadát németalföldi hajók bonyolítják. Lübeckkel a kapcsolat szerény: a még mindig jelentős kalmárváros nem igényli a holland

28 Rác, 84-85. oldal

29 Cameron, Rondo: *A Világ gazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*, Maecenas Kiadó, Budapest, 1994, 150. oldal

30 *Európa az újkorban*, szerk. Orosz István, ifj.- Barta János és Angi János Multiplex Media – Debrecen University Press Debrecen, 2006, benne Pószán László: *A kereskedelem*, 57. oldal

31 Prak, 96. oldal

32 Az egész holland-balti gondolatmenethez lásd Maria Bogucka tanulmányát: *Amszterdam és a Baltikum a 17. század első felében*, Világtörténet, 1988. ősz

közvetítést, inkább rivális, mint partner. A legszorosabb a viszony Danziggal, a Hanza fő gabona exportkikötőjével. A danzigi kereskedelemben háromszáz holland vállalkozó vett részt. A század elején egy amszterdami kalmár, ha gabonát vitt Danzigtól a Mediterráneumba, akár száz százalékos haszonra tehetett szert. Később a déli gabonaüzlet lendülete alábbhagyott a nagy hasznot biztosító árkülönbség mérséklődésével. Jelentős a kereskedelem Rigával, a porosz hercegséggel, Revallal. A Baltikum felé tartó hajók a só mellett bort, heringet, dohányt, fegyvereket, sőt levantei luxuscikket visznek, míg Nyugatra rozst, árpát, zabot, kátrányt, viaszt, kendert, kőrifát, len- és kendermagot, hamuzsirt, gerendát. Becslés szerint évente nyolcvanezer, a legjobb években 140 000 tonna lengyel gabona érkezett Amszterdamba, részben helyi fogyasztásra, részben reexportra. Megesett, hogy a gabona Amszterdamban olcsóbb volt, mint a balti kikötőkben. Mivel sokáig Kelet felé sokkal kevesebb árut szállítottak, mint Nyugatra, a raktártér egy részét téglával töltötték ki, a hajó kedvező súlypontja érdekében. Ezt a téglát aztán a balti kikötőkben eladták, ami nem csupán jó üzleti érzékről árulkodik, de szerepet játszott az északi építészetben megmutatkozó holland hatásban is. A Balti-tenger déli és keleti részének német (zömmel Hanza vagy egykori Hanza) kikötői mellett jelentős a forgalom Svédországgal és Oroszországgal – az itt megforduló külföldi hajók 50-70 százaléka holland. Koppenhágában külön holland negyed jött létre. A Balti-tengerre induló konvoj olykor kétszáz hajóból állt (ez épp tízszerese az indonéz forgalomnak, bár igaz, abban a legnagyobb hajók vettek részt).³³ A hollandok svéd fát, vasat és rezet is importáltak, illetve közvetítettek a Földközi-tenger felé, akár csak angol textilt a Baltikumba.

Bogucka rendkívül precíz számításai szerint (a szerző mintegy kétezer teherszállítási jegyzőkönyvet ill. szerződést tekintett át) a század első harmadában, az esetek 27 százalékában a hajók Hollandia – Portugália útvonalon haladtak, itt sót és bort vettek fel, ezt Danzigba vitték, ahol eladták és gabonát vásároltak, majd visszaérkeztek Amszterdamba. Egy másik, bonyolultabb útvonal állomása a gabona eladása céljából Amszterdam helyett Itália, Kréta vagy Ciprus, és úgy vissza. A század közepén hajók 61 százaléka Franciaországot érinti, a közvetítő kereskedelem anyaga szintén só és bor Észak felé, majd gabona Amszterdamba, esetleg svéd vagy angol kikötőt is érintve. Egészében elmondható, hogy az európai kereskedelem sokkal fontosabb az Egyesült Tartományok számára, több jövedelmet hozott, mint az egzotikus délkelet-ázsiai, afrikai vagy amerikai utak.

5.

A holland-francia kapcsolat egészen különleges. A francia bor és textil zömét holland kereskedők juttatják el a világpiacra. Hollandia teljesen kézben tartotta a francia kereskedelmet, parti hajózást és pénzügyeket legalább 1672-ig (a két ország közötti háborúig).³⁴ Korábban, még a két ország közötti ellenséges időszakokban is, gyakorlatilag Hollandia irányította a francia gazdaságot. Az alapvető gazdasági befolyáshoz képest szinte mellékes érdekesség a francia só importja vagy a holland tenyészlovak exportja.³⁵ Franciaország 1687-ben vezetett be súlyos vámokat a holland textil- és heringimportra, nagy csapást mérve az érintett üzletemberekre.³⁶ A holland-spanyol kereskedelemben az északi ország élelmiszereket, iparcikkeket, fát szállított. Mivel a spanyolok ezt nagyobb részt nem tudták ellentételezni, ezüst és arany áramlott az Egyesült Tartományokba. Meg kell azért említeni az ibériai ország bor-, étolaj- és gyümölcskivitelét. 1600 körül a spanyol ezüstkiáramlás legfőbb haszonélvezője az Egyesült Tartományok. Több nemesfém került ide, mint Itáliába, Németországba, Angliába és Franciaországba együttvéve. Viszont a spanyol-amerikai kereskedelemben csak a „nyolcvanéves háború” lezárultával, 1648-tól kapcsolódhatott be.

A hollandok deszkát, gerendát és kész hajókat is szállítottak Spanyolországba,³⁷ Portugáliába. Nyugat-Afrikában a portugáloktól cukrot, aranyat vettek. Volt a korabeli nemzetközi kapcsolatoknak egy meghökkentő vonása. A hollandok rendre kereskedtek aktuális ellenségeikkel is (olykor álcázva, idegen zászló alatt, vagy csempészés formájában, de gyakorta nyíltan is). A függetlenségi háború idején is adtak-vettek spanyol kikötőkben. „A spanyol flottát, melyet amszterdami hajók lóttak szét, amszterdami fából építették újjá” – említi Geert Mak.³⁸ Hasonló a helyzet Franciaországgal is. XIV. Lajos az Egyesült Tartományok elleni háború előtt Amszterdamban vásárolt gabonát inváziós hadereje számára. Egy anekdota szerint Frigyes Henrik holland herceg megrott egy kereskedőt, amiért az ellenséges kézen lévő Antwerpenrel üzletel. A kalmár minden aggodalom nélkül így felelt: „Nem csak folytatni fogom a kereskedést az ellenséges Antwerpenrel, hanem ha hasznot húzhatok belőle, hogy áthajózom a poklon, azt is megkockáztatnám, hogy közben leégnek a

34 Rác, 96. oldal

35 Fernand Braudel: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus a XV-XVIII. században*, Gondolat Kiadó, 1985, Budapest, 357. oldal

36 Borus György: *Az angol-holland forradalom háttere 1660-1690*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 125. oldal

37 Braudel, 370. oldal

38 Mak, 73. oldal

hajóim vitorláí”.³⁹ A (nem biztos, hogy valóban el is hangzott) szavak nem csak azért érdekesek, mert megmutatják, mennyire nem voltak a kor háborúi „totálisak”, vagy mennyire erősnek bizonyult a gyakran önző üzleti érdek. Az is figyelemreméltó, hogy egy polgár mennyire nem tart az államfőtől, mennyire egyenrangú félként beszél vele. Mivel Hollandia számos forrás szerint valóban rendre kereskedett ellenségeivel, mindegy, hogy a párbeszéd valós-e, hiszen mindenképp hiteles.

Anglia számára Hollandia ablak a világkereskedelemre, legalább a XVII. század végéig. Kb. 1650-ig a két ország külkereskedelme 10:1 arányú holland fölényt mutat a hajórakomány mennyisége alapján.⁴⁰ A két ország kereskedelmének egy része csempészet. A nagy holland kereskedőházak a *Hajózási törvény* kikerülésére Londonban leányvállalatokat hoztak létre. A holland kereskedelem a XVII. század elején kezdte kiszorítani a németet a déli (pl. velencei) forgalomból. Szilézia vászonkereskedelmét a század folyamán szintén ők bonyolítják le. Megjelentek az Egyesült Tartományok hajói a Szíria és Oroszország közötti kereskedelemben – ez egykor genovai, majd velencei érdekszféra. Selymet, fűszert közvetítenek a hollandok Oroszországba, ám nem csak a déli útvonalon. Adam Olearius megemlíti, hogy Moszkvában holland kereskedő házában evett, a Volgán, Nyizsnj Novgorodtól délre, holland hajóval találkozott, amiképp Iszfahánban (Perzsia) is kereskedelmi képviselőjük volt.⁴¹ A XVI. század végén Arhangelszkben is megjelentek holland hajók, és a következő században teljesen kiszorították onnan az angolokat. Ugyancsak a jeles német utazó emlékiratából tudjuk, hogy expedíciója tulajdonképpen célját, egy német-orosz-perzsa, részben a Volgán és a Balti-tengeren haladó új fűszerkereskedelmi útvonal tervét épp az iszfaháni holland lerakat próbálta megakadályozni.⁴² Hogy a III. Frigyes, Schleswig-Holstein hercege által támogatott terv nem sikerült, az azért ennél nagyobb dolgon fordult meg. Eleve kérdéses, hogy a részben szárazföldi, részben – árral szemben – folyami kereskedelem lehet-e versenyképes a tengerivel; de ezen túlmenően is a harmincéves háborúba bekapcsolódó svédeknek fontosabb a holland, mint a schleswig-holsteini kapcsolat, márpedig a tervezett új útvonal svéd területet és beleegyezést is igényelt volna – írja előszavában Engel Pál.⁴³ 1649-ben az orosz cár hollandoknak adott monopóliumot az Észak-Oroszország és Európa kö-

39 Joseph Heller: *Képzelték el (regény)*, Árkádia Kiadó, Budapest, 1988, 109. oldal

40 Zumthor, 304. oldal

41 Adam Olearius *viszontagságos útja az orosz földön át Perzsiába*, Gondolat Kiadó, Budapest. 1969, 69. oldal és 121. oldal

42 Olearius, 225. oldal

43 u.o. 11. oldal

zötti, Arhangelszk csomópontú kereskedelemre.⁴⁴ Az Egyesült Tartományok a török birodalommal szemben is érvényesíteni tudta gazdasági érdekeit: elérte, hogy holland polgárok fölött török területen is holland hatóság bírászkodhasson, a török állam segítse a kalózzal szembeni védelemben, és – ami talán a legfőbb – szabad kikötőhasználathoz jutott. Egy sor holland konzulátus nyílhatott a mediterrán térség arab és török kikötőiben.⁴⁵ (Megjegyzem, ezek a „különleges jogok” az első világháború előtti imperialista terjeszkedés világát – az ún. *pénétration pacifique*-et idézik, vagyis a fejlett hatalom „békés”, *értsd háború nélküli, ám erőszakos* behatolását az elmaradott országokba).

6.

A holland ázsiai kereskedelem az üzlet és kényszer kombinációja, melyben hadihajók és erődök éppúgy szerepet játszottak, miképp piacon kívüli gazdasági eszközök, mint a rögzített ár, a maximált mennyiség. A délkelet-ázsiai kereskedelem résztvevői az Egyesült Tartományok rendi gyűlésétől több év vámmenteséget kaptak. Az első, 1599-es expedíció 400 százalékos hasznot hozott. A XVII. század első felében évente átlag három százalékkal nőtt a délkelet-ázsiai import. Perzsiából selymet és pamutszövetet hoznak be, fémeket és posztót exportálnak. Az óceániai bennszülöttek négy-öt kókuszdiót adtak egy vasszögért – ami persze nem csak a holland kalmár rámenősségére, az óceániai vashiányra is utal.⁴⁶ De a közvetítő kereskedelem nem feltétlenül érintette Európát. Tajvanon 1628 és 1662 között kereskedelmi telepük volt, kínai selymet és tajvani szarvasbőrt szállítottak Japánba. Részt vettek a bengáli és kínai szantálfa,⁴⁷ az indiai ópium kereskedelmében, rizst szállítanak Japánból a Maluku-szigetekre. Japán elzárkózott az európai kereskedőktől – azonban kivételt tett a hollandokkal. Ebben szerepet játszott a holland fegyverexport, de az is, hogy – ellentétben a portugálokkal – a hollandok nem kívánták terjeszteni a kereszténységet. 1609-től egyetlen helyen, a Kyúsú közelében lévő kis Desima szigetén, Hirado városban tarthattak fenn telepet. Ennek kezdetben spanyol-ellenes, katonai szerepe is volt. Később a katonai funkció csökkent, a kereskedelmi felerősödött. A kisvárosban hajójavító és ágyúöntő műhely is működött. Évente egyszer felkereshették a sógunt, előadva esetleges kéréseiket. Bár *a holland-japán kapcsolat* nem mindig felhőtlen (1629 és 1633 között a japánok blo-

44 Cameron, 161. oldal

45 Wittman, 151-152. oldal

46 *Németalföldi tengerjárók* összeáll. Pálvölgyi Endre, Gondolat Kiadó, Budapest, 1961, Benne Schouten naplójából, 124. oldal

47 Rác, 90-91. oldal

kád alatt tartják a várost, mígnem kereskedelmi szerződés zárta a konfliktust) *rendkívül tartósnak bizonyult, több mint kétszáz évig működött*, monopolhelyzetet biztosítva Hollandiának a japán kereskedelemben. A kapcsolat Japánnak is előnyös, és nem csak a már említett nyugati fegyverbehozatal miatt – holland közvetítéssel olyankor is működhetett a kínai-japán kereskedés, amikor a politikai ellentétek ezt közvetlenül lehetetlenné tették volna. (Van valami elképesztő abban, hogy két szomszédos ázsiai ország kereskedelmét egy távoli európai kis állam hajói bonyolítják le). Hollandok feltételezték, hogy Japántól keletre léteznek „aranszigetek”. Felkutatásukra expedíció indult, nyilván eredménytelenül, lévén, hogy nem léteztek aranszigetek. Nem ez az egyetlen mesés elem, ami a Japán körüli holland tevékenységet segítette. A hollandok fő célja a mesés ibériai hasznot szállító Nagy hajó elfogása lett.⁴⁸ A japán-kínai közvetítő kereskedelem⁴⁹ és a már említett fegyverkivitel mellett a hollandok üveget, cukrot, gyapjúszövetet adtak el és porcelánt, dísz tárgyakat, bútort, nemesfémet kaptak cserébe.⁵⁰ A holland Willem Blaes 1648-as világtérképe egész Japánban elterjedt – a japán orvoshálózat révén.⁵¹

A század két nagy ezüsttermelője Amerika (Peru és Mexikó) illetve Japán. Az ezüst Kínába áramlott. Kína „az ezüst temetője”,⁵² mert Európa és Japán egyaránt passzív kereskedelmi mérleggel rendelkezett a kínai kapcsolatban, s a különbözetet ezüsttel egyenlítette ki. A holland közvetítő kereskedelem (Brooks becslése szerint) évente kb. 30-30 tonna ezüstöt vitt Kínába a XVII. század végén Japánból, ill. Amerikából. Kína fűszereket, később porcelánt, teát, selymet szállított. Hollandok közül Jan Huygen van Linschoten látott először kínai porcelánt – Indiában. Minderről maga számolt be könyvében. Az első kínai porcelánokat kalózkodással szerezték a hollandok. A mind tömegesebb kereskedelem nyomán kb. hárommillió kínai porcelán tárgy került Hollandiába a század folyamán. Érdekes, hogy Kína a legjobb minőségű termékeket belföldön forgalmazta, s csak a másodlagos minőséget exportálta. A kínai porcelán megihlette a holland festészetet – és a delfti porcelán- és csempegyártás kialakulását. A delfti porcelán visszahatott a kínai termelésre és ízlésre is.⁵³

48 Túróczi Tamás: *Szamuraók és „déli barbárok”*, BBC History, VII. évf, 9. szám, 35. oldal (2017)

49 melyet „a módszeres megfélemlítés eszközével” ragadtak magukhoz a hollandok, Prak, 99. oldal

50 Az egész holland-japán kapcsolathoz lásd Szommer Gábor tanulmányait: *Holland navigációs tudás Japánról 1608-1641*, Aetas, 2012, 4. szám, és John Saris utazása Japánba (1611-1614), *Világtörténet* 1998. ősz-tél, valamint Brook, 58. oldal

51 *A magyarok imázsa az Edo-kori Japánban* – Minumazaka Shingo előadása a kecskeméti Technika Házában, 2016. aug. 22-én.

52 Brook, 204. oldal

53 Brook, 107-109. oldal. Delftben a munkaerő negyede kapcsolatban állt a fajansz vagy kerámia gyártásával ill. kereskedelmével

Az Ázsiából származó bors a korábbi velencei és portugál kereskedelemhez képest olyan nagy mennyiségben került Európába, hogy ez leszorította a bors árát, ami luxuscikkből lassacskán ugyan drága, de már hétköznapi terméké válhatott, ami sokak számára elérhető.

7.

A legnagyobb holland gyarmat Indonézián épült ki. De nem indulhatunk ki a végeredményből. A XVII. században a hatalmas szigetcsoport teljes birtokbavétele fel sem vetődött. Kölcsönös előnyökön alapuló kereskedelem, később engedély szerzése raktárak, erődök, telepek építésére, majd monopólium kicsikarása – a holland behatolás lépcsőfokai. És bár a holland térfoglalás nem nélkülözte az önzést és erőszakot, ugyanakkor rugalmasság és alkalmazkodás jellemezte. (Indonézia jóval korszakunk után, a XIX. századra vált csak nagy területű, egységesen kormányzott, teljesen alávetett agrárgyarmattá). A hollandok háborúban foglalták el Portugáliától a szegfűszeget és szerecsendiót termő Maluku-szigeteket. Run szigetét a britekkel cserélték el Manhattanért 1667-ben. A holland gyarmatosítás talán itt a legkíméletlenebb. A kis fűszer-szigetek lakosságával könyörtelenül bántak – az alávetéstől a deportálásig és népirtásig. Timor szigetén is létesült holland gyarmatváros: Kupang. Másfél századig a hollandoké a szerecsendió⁵⁴ monopóliuma. Időnként felgyújtották a szerecsendió-termés egy részét, hogy az árakat magasan tartsák. A kávé a XVII. században kezdett elterjedni Európában, ami a hollandok érdeme.⁵⁵ Eleinte üvegházakban termesztették odahaza – ez az első eset, amikor a kávé, mint növény elhagyta Afrikát. Később meghonosították Jáván (Indonézia ma is a Világ egyik legnagyobb kávétermelője) és Indiában. A kávé kereskedelmében az egész XVII. században megőrizte vezető szerepét az Egyesült Tartományok. A tea leginkább angol és orosz közvetítéssel jutott el Európába, de kereskedelmének súlypontja évszázadunkban Hollandia. Az első szállítmány 1610-ben érkezett Amszterdamba. A kínai teát kínai kereskedők vitték a jávai Batáviába, onnan a hollandok szállították Európába.⁵⁶ Indiában holland kereskedelmi telepek sora létesült. A hét indiai holland város közül mára Ahmedabad a legnagyobb. Ceylon szigete is a holland kereskedelmi világ álmomása, 2500 telepessel.

54 Laws, Bill: *Ötven növény, amely megváltoztatta a történelmet*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2012, lásd a szerecsendióról szóló fejezetet

55 Laws, lásd a kávéról szóló fejezetet

56 Braudel, 255. oldal